

درس دوم: مست و هشیار

نوع ادبی: تعلیمی / قالب: قطعه / شیوه بیان: مناظره طنزآمیز / محتوا: ترسیم فساد و تزویر اجتماع عصر شاعر / دیوان اشعار، پروین اعتصامی

۱) محتسب*: مأمور حکومتی شهر که کار او نظارت بر اجرای احکام دین و رسیدگی به اجرای احکام شرعی بود [نماد انسان‌هایی با مسئولیت‌های مهم که فقط به ظاهر شریعت توجه می‌کنند و در عمل به آن پایبند نیستند]. / ۲) مست: اینجا نماد انسان‌های آلوده‌ای که اهل ریا و دروغ و دغل نیستند. / ۳) دوست: منظور همان محتسب (طنز دارد؛ چون رفتار محتسب دوستانه نبوده است!) / ۴) افسار*: تسمه و ریسمانی که به سر و گردن اسب و الاغ و ... می‌بندند.

۱. محتسب^۱ مستی^۲ به ره دید و گریانش گرفت مست گفت: «ای دوست^۳، این پیراهن است، افسار^۴ نیست»

معنی: محتسب (مأمور اجرای احکام شرعی) مستی را در راه دید و یقه‌اش را گرفت. مست گفت: ای دوست این پیراهن است؛ افسار حیوان نیست!

مفهوم: رفتار نامناسب مأموران حکومتی با مردم / انتقاد از رفتار نامناسب محتسب

آرایه: مراعات نظیر: گریبان و پیراهن / تضاد: است و نیست؛ مست و محتسب (مفهومی) / جناس ناهمسان: است و مست / واج‌آرایی: صامت «س»

دستور: تعداد جمله: ۶ تا / نقش دستوری «ش» در گریانش: مضاف‌الیه (گریبان او را) / نقش دستوری «دوست»: منادا / نقش دستوری «پیراهن» و «افسار»: هر دو مسند؛ چون «است» و «نیست»، «اسنادی» هستند / مفعول فعل «گفت»: ای دوست این پیراهن است، افسار نیست.

۱) افتان و خیزان: در حال افتادن و بلند شدن، تضاد و کنایه از نامتعادل / ۲) جرم: خطا، گناه / ۳) ره هموار نیست: اوضاع جامعه نامناسب است (کنایه) (شاید هم معنی واقعی مد نظر مست بوده است!)

۲. گفت: «مستی، زان سبب افتان و خیزان می‌روی» گفت: «جرم^۲ راه رفتن نیست، ره هموار نیست^۳»

معنی: گفت: تو مست هستی؛ و به همین دلیل نامتعادل راه می‌روی. مست گفت: ایراد از راه رفتن من نیست؛ بلکه از ناهمواری راه (فساد حاکم بر جامعه) است!

مفهوم: نابه‌سامانی جامعه و فساد آن / مهیا بودن زمینه جرم و گناه در جامعه.

آرایه: تضاد: افتان و خیزان / تکرار: گفت / به نظر می‌رسد در این بیت «حسن تعلیل» وجود دارد؛ اما نه امتحان نهایی و نه همکاران آن را قبول ندارند!

دستور: نقش اجزای جمله «مستی»: سه جزئی با مسند «ی» در «مستی» مخفف فعل اسنادی است / نقش «افتان و خیزان»: قید / نقش «هموار»: مسند

۱) می‌باید: باید، لازم است / ۲) قاضی: داور، حاکم شرع، حکم‌کننده

۳. گفت: «می‌باید تو را تا خانه قاضی^۲ برم» گفت: «رو صبح آی، قاضی نیمه‌شب بیدار نیست» (۷ جمله)

معنی: محتسب گفت: باید تو را (برای محاکمه) به خانه قاضی ببرم؛ مست گفت: پس برو صبح بیا؛ چون قاضی نصف‌شب بیدار نیست!

مفهوم: بی‌خبری و غفلت حاکمان / نابه‌سامانی دستگاه قضا /

آرایه: تضاد: رو و آی (دو فعل) - صبح و نیمه‌شب / تکرار: قاضی، گفت / ایهام: بیدار: متضاد خواب، هشیار (البته ایهام ضعیف است!)

دستور: زمان فعل‌های «می‌باید»، «نیست» و «برم»: مضارع اخباری؛ مضارع التزامی / نقش «خانه»: متمم / نقش «نیمه‌شب»: قید

۱) والی*: حاکم، فرمانروا [والی را سرای: سرای والی؛ «را»ی فک اضافه] / ۲) شویم: برویم (فعل غیراسنادی) / ۳) خمار*: می‌فروش [خانه خمار: میخانه] / ۴) نیست: وجود ندارد، حضور ندارد (فعل غیر اسنادی)

۴. گفت: «نزدیک است والی^۱ را سرای، آن‌جا شویم^۲» گفت: «والی از کجا در خانه خمار^۳ نیست؟»

معنی: مأمور گفت: خانه حاکم نزدیک است؛ آنجا برویم. مست گفت: از کجا معلوم است که خود حاکم در خانه شراب‌فروش (میخانه) نباشد؟! (قطعاً آنجاست!)

مفهوم: ریاکاری و دورویی / فساد مسولان حکومتی

آرایه: تضاد: است و نیست / تکرار: والی / جناس: جا و کجا / شیوه بیان: طنز / استفهام تأکیدی: تأکید بر این نکته که والی حتماً آنجاست!

دستور: تعداد جمله‌ها: شش جمله «از کجا؟» یک جمله است که مسند و فعل آن به قرینه معنایی حذف شده است / ترادف: سرا و خانه / نقش دستوری «والی»: مصراع اول «مضاف‌الیه»، مصراع دوم «نهاد» / نقش دستوری «آنجا»: متمم (به آنجا) / ترکیب‌های اضافی: سرای والی، خانه خمار

(۱) تا: تا وقتی که / (۲) داروغه*: پاسبان و نگهبان، شب‌گرد [داروغه را: به داروغه، «را»ی متممی] / (۳) گویم: با خبر کنیم، بگویم (مضارع التزامی)

۵. گفت: «تا داروغه^۲ را گویم^۳، در مسجد بخواب» گفت: «مسجد خوابگاه مردم بدکار نیست.»

معنی: محتسب گفت: تا زمانی که پاسبان را خبر کنم تو برو و در مسجد بخواب. مست پاسخ داد: مسجد جای خوابیدن افراد خطاکار نیست!

مفهوم: بی‌توجهی یا ناآگاهی محتسب از احکام شرعی!

آرایه: تکرار: مسجد - گفت / شیوه بیان: طنزآمیز /

دستور: ترکیب اضافی: خوابگاه مردم / ترکیب وصفی: مردم بدکار (بدکار صفت مضاف‌الیه است) / نقش «خوابگاه»: مسند (فعل «نیست» اسنادی است!)

(۱) دینار*: واحد پول، سکه طلا که در گذشته رواج داشته است. اینجا مطلق پول است؛ وزن و ارزش دینار در دوره‌ها و مناطق مختلف، متفاوت بوده است. [مجاز از پول و رشوه] / (۲) وارهان: خلاص کن، آزاد کن / (۳) شرع: دین، شریعت / (۴) درهم*: دَرَم، مسکوک نقره که در گذشته به عنوان پول رواج داشته و ارزش آن کسری از دینار بوده است؛ اینجا مطلق پول مورد نظر است [درهم و دینار، مجاز از پول و رشوه]

۶. گفت: «دیناری^۱ بده پنهان و خود را وارهان^۲» گفت: «کار شرع^۳، کار درهم^۴ و دینار نیست»

معنی: مأمور گفت: پنهانی پولی (رشوهای) بده و خودت را نجات بده! مست جواب داد: دین با رشوه سازگار نیست. (رشوه کار غیرشرعی است.)

مفهوم: فاسد بودن محتسب / رشوه‌خواری مسؤلان / حرام بودن رشوه در شرع / نکوهش رشوه‌خواری

آرایه: مراعات نظیر: درهم و دینار / تکرار: گفت، کار و دینار / واج‌آرایی: صامت‌های «د، ر»

دستور: نقش دستوری «پنهان»: قید / نقش دستوری «کار»: اولی نهاد، دومی مسند («نیست» اسنادی است.) / نوع «و»: اولی ربط، دومی عطف

(۱) از بهر: برای، به خاطر (حرف اضاف) / (۲) غرامت*: تاوان، جبران خسارت مالی و غیر آن / (۳) پود: رشته‌های بافته شده در عرض پارچه / (۴) تار: رشته‌های بافته شده در طول پارچه (جز نقشی ز پود و تار نیست: کهنه و فرسوده است، کنایه)

۷. گفت: «از بهر^۱ غرامت^۲ جامه‌ات بیرون کنم» گفت: «پوسیده‌است، جز نقشی ز پود^۳ و تار^۴ نیست»

معنی: محتسب گفت: به عنوان جریمه و تاوان، لباست را از تو می‌گیرم. مست پاسخ داد: لباسم بسیار کهنه و پوسیده است و فقط تار و پود آن مانده!

مفهوم: زورگویی و باجگیری مأموران حکومتی / فقر مردم جامعه / فرد فقیر چیزی برای از دست دادن ندارد!

آرایه: مراعات نظیر: جامه، پود، تار / تضاد: است و نیست /

دستور: نقش «غرامت»: متمم / نقش «جامه»: مفعول / نقش «ات»: در جامه‌ات: مضاف‌الیه / نقش «پوسیده»: مسند (نهاد جمله: «جامه» محذوف)

(۱) از سر درافتاد کلاه: کلاه از سر افتاده، بی‌آبرو شده‌ای (کنایه) / (۲) می‌باید: لازم است (فعل) / (۳) عار: ننگ، عیب، رسوایی

۸. گفت: «آگه نیستی کز سر درافتاد کلاه^۱» گفت: «در سر عقل باید^۲، بی‌کلاهی عار^۳ نیست!»

معنی: گفت: تو مستی و خمر نداری که کلاه از سر افتاده و آبرویت رفته است. پاسخ داد: نداشتن کلاه در سر عیب و ننگ نیست، در سر عقل باید باشد!

مفهوم: نکوهش ظاهرینی / دعوت به خردورزی / نکوهش سنت‌های خرافی / برتری عقل و باطن بر ظاهر

توجه: در گذشته بدون کلاه و سربند ظاهر شدن در اجتماع، نوعی بی‌ادبی و بی‌فرهنگی تلقی می‌شده است!

آرایه: جناس: در و سر / مراعات نظیر: کلاه و سر - سر و عقل / مثل: مصراع دوم ضرب‌المثل است

دستور: نقش «ت» در افتادت: مضاف‌الیه (کلاه از سر / سر تو افتاده است) / نقش «آگه»: مسند / نقش «عار»: مسند /

(۱) بی‌خود: مست، بی‌اختیار / (۲) شدی: گشتی (اسنادی) / (۳) حرف: مجاز از سخن (حرف کم و بسیار نیست: مهم، نفس کار است، کنایه)

۹. گفت: «می بسیار خوردی، زان چنین بی‌خود^۱ شدی^۲» گفت: «ای بیهوده‌گو، حرف^۳ کم و بسیار نیست!»

معنی: گفت: شراب زیاد خورده‌ای و به خاطر آن چنین از خودبی خود شده‌ای. مست گفت: ای نادان؛ نفس کار مهم است؛ خوردن شراب کم هم باشد حرام است

مفهوم: گناه حرام است، چه کم باشد، چه زیاد / خوردن شراب کم هم باشد گناه است!

آرایه: تکرار: گفت - بسیار / تضاد: کم و بسیار /

دستور: تعداد جمله‌های بیت: ۶ تا / نقش دستوری «بی‌خود»: مسند / نقش «بیهوده‌گو»: منادا (صفت جانشین اسم) / نقش «بسیار»: قید

۱) **حد***: کیفر و مجازات شرعی برای گناهکار و مجرم / **مردم**: اینجا یعنی انسان (**هشیار مردم**: مردم هشیار، انسان هشیار، ترکیب وصفی مقلوب)

۱۰. گفت: «باید حد را زند هشیار مردم مست را» / **گفت: «هشیاری یار، اینجا کسی هشیار نیست!»**

معنی: مامور گفت: باید شخص پاک و بی گناه (دانا و خردمند) فرد مست را مجازات شرعی کند (تو باید شلاق بخوری!). مست جواب داد: شما فرد پاکی نمی توانی پیدا کنی تا مرا شلاق بزنی! این جا کسی پاک و بی گناه نیست!

مفهوم: فساد گسترده بین همه / گر حکم شود که مست گیرند، در شهر هر آن چه هست گیرند!

آرایه و دستور: تضاد: مست و هشیار / مراعات نظیر: حد زدن و مست / تکرار: گفت، هشیار / نقش «هشیاری» و «هشیار»: به ترتیب: مفعول - مسند

بررسی ابیات و عبارات داخل کارگاه

* **گر بدین حال تو را محتسب اندر بازار ببیند، بگیرد و حد زند.** (خواجه نظام الملک توسی)

معنی: اگر محتسب تو را با این وضع در بازار ببیند، دستگیر و مجازات می کند. (**حد***: کیفر و مجازات شرعی برای گناهکار و مجرم)

* **از بهر تو صد بار ملامت بکشم / گر بشکنم این عهد، غرامت بکشم.** (مولوی)

تحلیل: از بهر: به خاطر (حرف اضافه مرکب) / صد: عدد کثرت و مجاز از بسیار / ملامت: سرزنش / بکشم: می کشم، تحمل می کنم / تشبیه: ملامت به بار / «بحر» و «صد» دارای هم آوا هستند (بهر، صد)

معنی: (ای معشوق) من به خاطر تو سرزنش های بسیار تحمل خواهم کرد و اگر پیمان شکنی کنم، تاوان و جریمه آن را می پردازم.

مفهوم: بلاکشی عاشق / وفاداری عاشق

* **زاهد ظاهرپرست از حال ما آگاه نیست / در حق ما هر چه گوید جای هیچ اکراه نیست** (حافظ)

تحلیل: زاهد*: پارسای گوشه نشین که میل به دنیا و تعلقات آن ندارد. / اکراه*: ناخوشایند بودن، ناخوشایند داشتن امری / نیست: مصراع اول «نمی باشد» (فعل اسنادی)، مصراع دوم «وجود ندارد» (غیراسنادی) / نقش دستوری «آگاه»: مسند /

معنی: زاهد ظاهربین از حال ما (عاشقان / عارفان) اطلاعی ندارد؛ بنابراین درباره ما هر چه بگوید هیچ ناخوشایندی و اکراهی وجود ندارد. (مهم نیست!)

مفهوم: انتقاد از ظاهربینان و مقدس مآبان / تنها عاشق حال عاشق را می فهمد / ظاهربینان غافل اند / از بدگویی غافلان نباید ناراحت شد

* **ریشه های ما به آب / شاخه های ما به آفتاب می رسد / ما دوباره سبز می شویم** (قیصر امین پور)

تحلیل: آب: نماد حیات و روشنی و پاکی / آفتاب: نماد روشنایی، معنویت و تعالی روحی / سبزی: نماد رویش و تولد دوباره (سبز شدن: کنایه از قدرت و زندگی دوباره یافتن) / مراعات نظیر: ریشه، شاخه و سبز / استعاره مکنیه: ما [مثل درخت] ریشه و شاخه داریم و سبز می شویم / حذف فعل: فعل «می رسد» بعد از «آب» به قرینه لفظی حذف شده است.

مفهوم: ما مثل درختی هستیم که ریشه هایمان در آب و شاخه هایمان به سمت آفتاب است؛ بنابراین ما دوباره حیات و قدرت می گیریم و سرسبز می شویم.

مفهوم: امیدواری / نكوهش ناامیدی / ما دوباره رشد می کنیم و به تعالی و معنویت می رسیم.

نخستین بار گفتش کز کجایی؟ / گفت از دار ملک آشنایی

تحلیل: قالب شعر: مثنوی / شیوه بیان: مناظره / دار ملک*: سرزمین / آشنایی: عشق و دوستی / جناس: بار و دار / نقش دستوری «ش» در گفتش: متمم (به او گفت) / حذف فعل: فعل «هستم» از پایان بیت به قرینه معنایی حذف شده است. / تشبیه: آشنایی (عشق) به دار ملک

معنی: (خسرو) به عنوان اولین سوال (از فرهاد) پرسید: اهل کجایی؟ پاسخ داد اهل سرزمین عشق و محبت هستم!

مفهوم: تعلق عاشق به سرزمین عشق و دوستی

بگفت: آنجا به صنعت در چه کوشند؟ بگفت اندۀ خرد و جان فروشند

تحلیل: صنعت*: پیشه، کار، حرفه / اندۀ خریدن: کنایه از تحمل رنج و اندوه / جان فروختن: کنایه از جانفشانی، کشته شدن / مراعات نظیر: صنعت، خریدن، فروختن / دو تا استعاره مکنیه در بیت است / تضاد: خرد و فروشند / تعداد مفعولها: ۴ تا (فعل های «گفت» نیاز به مفعول دارند!)
معنی: پرسید شغل مردمان آنجا چیست؟! پاسخ داد: جانشان را می دهند و اندوه می خردند (عاشق هستند و در راه معشوق فداکاری می کنند)
مفهوم: بلاکشی عاشق / پاکبازی و جانفشانی عاشقانه

بگفتا جان فروشی در ادب نیست بگفت از عشق بازان این عجب نیست

تحلیل: جان فروشی: کنایه از جانفشانی و فداکاری / نوع «ا» در بگفتا: «ای منظره (سؤال و جواب) / مرجع «این»: جان فروشی / نقش «این»: نهاد
معنی: گفت: فدا کردن جان دور از عقل و ادب است. پاسخ داد: از عاشقان این کار (جانفشانی) چیز عجیبی نیست!
مفهوم: بلاکشی عاشق / پاکبازی و جانفشانی عاشقانه

بگفت: از دل شدی عاشق بدین سان؟ بگفت: از دل تو می گویی، من از جان

تحلیل: از دل: قلباً / از جان: با تمام وجود (کنایه) / مراعات نظیر: دل و جان / جناس: سان و جان / تکرار: دل / حذف فعل «می گویم»
معنی: گفت آیا تو قلباً اینگونه عاشق شدی؟ پاسخ داد: تو از دل و قلب صحبت می کنی، من با تمام وجود و جانم عاشق شده ام!
مفهوم: عاشق با تمام وجود دنبال معشوق است

بگفتا دل ز مهرش کی کنی پاک؟ بگفت آن که که باشم خفته در خاک

تحلیل: دل از چیزی پاک کردن: فراموش کردن آن چیز (کنایه) / باشم خفته در خاک: مرده باشم (کنایه) / خاک: مجاز از قبر / جناس: پاک و خاک
معنی: گفت کی عشق او را فراموش می کنی؟ پاسخ داد زمانی که مرده باشم! /
مفهوم: وفاداری عاشق تا دم مرگ / جاودانگی عشق

بگفت او آن من شد زو مکن یاد بگفت این، کی کند بیچاره فرهاد؟

تحلیل: او: شیرین / این: یاد نکردن از او (شیرین) / استفهام انکاری: پرسش بیت از نوع انکاری است (فرهاد نمی تواند این کار را بکند).
معنی: گفت: او (شیرین) متعلق به من است؛ به فکر او نباش. پاسخ داد: فرهاد بیچاره نمی تواند از معشوق یاد نکند.
مفهوم: عاشق نمی تواند معشوق را فراموش کند!

چو عاجز گشت خسرو در جوابش نیامد بیش پرسیدن صوابش

تحلیل: عاجز: ناتوان / صواب*: درست، پسندیده، مصلحت / جناس: جواب و صواب / تضاد: جواب و پرسیدن
معنی: وقتی خسرو در مناظره با فرهاد ناتوان شد، مصلحت را در آن دید که دیگر سوالی نپرسد!
مفهوم: ناتوانی خسرو در مناظره با فرهاد

به یاران گفت کز خاکی و آبی ندیدم کسی بدین حاضر جوابی

تحلیل: خاکی و آبی: مجاز از انسان (کل موجودات) / نوع «و»: عطف
معنی: خسرو به یارانش گفت: تاکنون بین انسانها (یا کل موجودات) کسی به این حاضر جوابی ندیده ام!
مفهوم: توصیف حاضر جوابی فرهاد

* با محتسبم عیب مگوئید که او نیز پیوسته چو ما در طلب عیش مدام است

تحلیل: عیش: خوشی، خوشگذرانی / مدام*: همیشه، پیوسته، می [ایهام دارد] / نقش ضمیر متصل: مضاف الیه (عیب من را با محتسب مگوئید) / جناس: عیب و عیش / طنز: حافظ با طنز می گوید که محتسب اهل عیش و نوش و شراب خواری است.
معنی: عیب من را به محتسب نگوئید؛ چون او نیز پیوسته مثل ما در پی خوشی دائمی است (او نیز مثل ما همیشه در پی شراب است)
مفهوم: هیچ کس آگاه و هشیار نیست / فساد مأموران حکومتی

*دور شو از برم ای واعظ و بیهوده مگوی **من نه آنم که دگر گوش به تزویر کنم** (حافظ)

تحلیل: بر: آغوش، کنار / واعظ: پند دهنده، سخنور اندرزگو / نه آنم: آن نیستم / تزویر: نیرنگ، دورویی، ریاکاری / گوش کردن: توجه کردن، کنایه

معنی: ای نصیحت‌گو(واعظ) از کنار من دور شو و سخنان بیهوده نگو؛ چون من کسی نیستم که دوباره به سخنان پر از ریاکاری تو گوش کنم!

مفهوم: دوری کردن از واعظان بی‌عمل و ریاکار / نکوهش واعظان ریاکار / نکوهش دورویی و تزویر

*گفت مست: «ای محتسب، بگذار و رو از برهنه کی توان بردن گرو؟» (مولوی)

تحلیل: برهنه: مجاز از ندار و فقیر / گرو: دارایی یا چیزی که برای مطمئن ساختن کسی در به انجام رساندن تعهدی به او داده می‌شود. / گرو بردن:

مال کسی را به عنوان وثیقه گرفتن و نزد خود نگه داشتن؛ موفق شدن در مسابقه و به دست آوردن گرو / جناس: رو و گرو / پرسش انکاری: از برهنه نمی‌توان گرو برد!

معنی: مست گفت: ای محتسب! مرا رها کن و برو! چون انسان تهی‌دستی مثل من چیزی ندارد که بخواهی به عنوان گرو بگیری!

مفهوم: زروگویی و باجگیری مأموران / فقر و نداری مردم / المفلس فی امان الله (انسان فقیر و ورشکسته چیزی برای از دست دادن ندارد).

درس دوم: کارگاه متن‌پژوهی

قلمرو زبانی

۱. معنای واژه‌های مشخص شده را بنویسید.

— گر بدین حال تو را محتسب اندر بازار بیند، بگیرد و حد زند. (خواجہ نظام‌الملک توسی)

پاسخ: محتسب: مأمور حکومتی شهر که کار او نظارت بر اجرای احکام دین و رسیدگی به اجرای احکام شرعی بود

حد: کیفر و مجازات شرعی برای گناهکار و مجرم

— از بهر تو صد بار ملامت بکشم / گر بشکنم این عهد، غرامت بکشم. (مولوی)

پاسخ: غرامت: تاوان، جبران خسارت مالی و غیر آن

۲. فعل‌های مشخص شده را از نظر کاربرد معنایی بررسی کنید.

الف) گفت: نزدیک است والی را سرای، آن جا شویم / گفت: والی از کجا در خانه خمار نیست؟

پاسخ: شویم: برویم (غیراسنادی) / نیست: حضور ندارد (غیراسنادی)

ب) زاهد ظاهرپرست از حال ما آگاه نیست / در حق ما هر چه گوید جای هیچ اکراه نیست (حافظ)

پاسخ: اولی: نمی‌باشد (فعل اسنادی منفی) / دومی: وجود ندارد (فعل غیراسنادی منفی)

ج) ریشه‌های ما به آب / شاخه‌های ما به آفتاب می‌رسد / ما دوباره سبز می‌شویم (قیصر امین‌پور)

پاسخ: می‌شویم: می‌گردیم (فعل اسنادی) («سبز» مسند است).

قلمرو ادبی

۱. سروده زیر را از نظر شیوه گفت‌وگو، با متن درس مقایسه کنید؛ سپس بنویسید این نوع گفت‌وگو در اصطلاح ادبی چه نام دارد؟

نخستین بار گفتش کز کجایی؟ **بگفت از دار ملک آشنایی**

بگفت آنجا به صنعت در چه کوشند؟ **بگفت اندۀ خرنده و جان فروشند**

بگفتا جان فروشی در ادب نیست **بگفت از عشق‌بازان این عجب نیست**

بگفت: از دل شدی عاشق بدین سان؟ **بگفت: از دل تو می‌گویی، من از جان**

بگفتا دل ز مهرش کی کنی پاک؟   **بگفت آن که که باشم خفته در خاک**
بگفت او آن من شد زو مکن یاد   **بگفت این، کی کند بیچاره فرهاد؟**
چو عاجز گشت خسرو در جوابش   **نیامد بیش پرسیدن صوابش**
به یاران گفت کز خاکی و آبی   **ندیدم کسی بدین حاضر جوابی**

پاسخ: در هر دو متن بین دو طرف گفت‌وگو وجود دارد. در متن درس، گفت‌وگو بین مست و هشیار است و مست برتری می‌یابد و در شعر بالا گفت‌وگو بین خسرو و فرهاد و برنده فرهاد است. به این نوع گفت‌وگو «مناظره» می‌گویند؛ مناظره در لغت به معنی گفت‌وگو درباره امری است و در اصطلاح، شعر یا نوشته‌ای است که نویسنده، دو طرف را در مقابل هم قرار می‌دهد و هر یک برای اثبات حقانیت خود با دیگری سخن می‌گوید و در پایان یکی بر دیگری پیروز می‌شود.

۲. متن درس از نظر شیوه بیان (جد - طنز) با این سروده حافظ چه وجه اشتراکی دارد؟

با محتسبم عیب مگوید که او نیز   **پیوسته چو ما در طلب عیش مدام است**

پاسخ: هر دو شاعر با استفاده از طنزی زیبا فساد و تزویر اجتماع خود را ترسیم کرده‌اند. این بیت با مصراع «والی از کجا در خانه خمار نیست» مرتبط است!

قلمرو فکری

۱. هریک از مصراع‌های زیر، به کدام پدیده اجتماعی زمان شاعر اشاره دارد؟

— گفت: «دیناری بده پنهان و خود را وارهان» ..... رشوه‌خواری

— گفت: «جرم راه رفتن نیست، ره هموار نیست.» ..... نابه‌سامانی جامعه و فساد آن / مهیا بودن زمینه جرم و گناه در جامعه.

۲. در هریک از بیت‌های زیر بر چه موضوعی تأکید شده است؟

نکوهش ظاهربینی / دعوت به خردورزی / نکوهش سنت‌های خرافی / برتری عقل و باطن بر ظاهر	بیت هشتم: [گفت: «آگه نیستی کز سر درافتاد کلاه» / گفت: «در سر عقل می‌باید، بی‌کلاهی عار نیست»]
مهم، نفس کار است. / خوردن شراب کم هم باشد گناه است!	بیت نهم: [گفت: می‌بسیار خوردی، زان چنین بی‌خود شدی / گفت: «ای بیهوده گو، حرف کم و بسیار نیست!«]

۳. درباره ارتباط موضوعی متن درس با هریک از بیت‌های زیر توضیح دهید.

دور شو از برم ای واعظ و بیهوده مگوی   **من نه آنم که دگر گوش به تزویر کنم** (حافظ)

پاسخ: در این بیت به دورویی و دروغ‌گویی واعظان و نصیحت‌کنندگان اشاره شده است که مردم را از کار بد منع می‌کنند، اما خود گناه می‌کنند. در بیت‌های ۹ (گفت می‌بسیار خوردی ...) و ۱۰ (گفت هشیاری بیار اینجا کسی هشیار نیست) درس نیز دورویی و ریاکاری محتسب نشان داده شده است.

گفت مست: «ای محتسب، بگذار و رو   **از برهنه کی توان بردن گرو؟»** (مولوی)

پاسخ: این بیت با بیت هفتم درس (گفت از بهر غرامت ...) ارتباط دارد و هر دو بیانگر فقر حاکم بر جامعه و زورگویی و باجگیری مأموران حکومتی هستند.

گروه‌های مهم املائی

مأمور و محتسب / قاضی و والی / افسار و تسمه / داروغه و نگهبان / درهم و دینار / از بهر غرامت و تاوان / عیب و عار / حد و مجازات / زاهد ظاهرپرست / اکراه و ناخوشایندی / درست و صواب / ثواب و پاداش / طلب عیش مدام / واعظ و اندرزگو / تزویر و دورویی /

درس دوم: شعر خوانی: در مکتب حقایق (حافظ) [شعر حفظی]

۱) بی خبر: ناآگاه، غافل (غافل از عشق و معرفت)، (صفت جانشین اسم) / ۲) صاحب خبر: باخبر، آگاه، عارف / ۳) راهرو: رونده راه، سالک، مرید / ۴) راهبر: پیشوا، راهنما (کی راهبر شوی؟: هیچوقت نمی توانی راهبر شوی؛ استفهام انکاری)

۱. ای بی خبر، بکوش که صاحب خبر شوی تا راهرو نباشی کی راهبر شوی؟

معنی: ای بی خبر از عشق و معرفت، تلاش کن که آگاه و باخبر شوی. تا شاگرد و مرید نباشی، هرگز نمی توانی رهبر و راهنما شوی!

مفهوم: توصیه به تلاش برای کسب آگاهی و معرفت / برای رسیدن به مقام استادی اول باید شاگردی کنی

آرایه: تضاد: صاحب خبر و بی خبر / جناس: که و کی / واج آرای: ب، ر

دستور: نقش دستوری بی خبر: منادا / نقش دستوری «صاحب خبر»: مسند

۱) مکتب: مدرسه، جای درس خواندن (مکتب حقایق: مدرسه راستی ها) / ۲) ادیب*: آداب دان، ادب شناس، سخن دان؛ معلّم و مربّی [ادیب عشق ایهام دارد: معلمی که عشق می آموزد / خود عشق که مثل معلم است] / ۳) هان: آگاه باش، هشیار باش / ۴) پسر: نماد و استعاره از سالک و رهروی تازه کار / ۵) پدر: نماد و استعاره رهبر و مرشد (پدر شدن: پیر و راهنما شدن، به کمال رسیدن، کنایه)

۲. در مکتب حقایق پیش ادیب عشق هان ای پسر، بکوش که روزی پدر شوی

معنی: ای سالک تازه کار، تلاش کن تا در مدرسه حق شناسی، نزد آموزگار عشق، درس بیاموزی و پخته و باتجربه (راهبر و مرشد) شوی!

مفهوم: توصیه به کسب عشق و معرفت / ضرورت تلاش در راه عشق / لازمه رسیدن به کمال شاگردی و پیروی از پیر و مرشد است.

آرایه: تشبیه: مکتب حقایق، ادیب عشق (ایهام دارد و هم تشبیه درست است و هم غیرتشبیه) / مراعات نظیر: پدر و پسر، مکتب و ادیب / جناس: پدر و پسر

دستور: نقش دستوری «هان»: صوت و شبه جمله / تعداد جمله های بیت: ۴ تا

۱) مس: نوعی فلز، نماد کم ارزشی / ۲) مردان ره: کنایه از عارفان (دست شستن: کنایه از رها کردن) / ۳) کیمیا: ماده ای که به عقیده قدما به واسطه آن چیزهای کم ارزش مثل مس را به چیزهای پرارزش مثل طلا تبدیل می کردند، اکسیر، هرچیز نادر و کمیاب (کیمیای عشق یافتن: کنایه از عاشق شدن) / ۴) زر: طلا، نماد باارزشی (زر شوی: ارزشمند شوی، کامل شوی، کنایه)

۳. دست از مس وجود چو مردان ره بشوی تا کیمیای عشق بیابی و زر شوی

معنی: (ای سالک بی تجربه) همانند عارفان کامل، وجود مادی خودت را (که مثل مس کم ارزش است) رها کن تا اکسیر عشق را به دست بیاوری (عاشق شوی) و مثل طلا ارزشمند شوی!

مفهوم: شرط رسیدن به کمال بی توجهی به وجود مادی (جسم) است / «عشق» انسان را به کمال می رساند.

آرایه: تشبیه: مس وجود - کیمیای عشق - تو به مردان ره - تو زر شوی / مراعات نظیر: مس، کیمیا، زر / تضاد: مس و زر

دستور: نقش دستوری «مردان»: متمم / نقش دستوری «کیمیا»: مفعول /

۱) خواب و خور: خوردن و خوابیدن، مجاز از آسایش و راحت طلبی / ۲) مرتبه: رتبه، مقام / ۳) رسی: می رسی (مضارع اخباری) / ۴) خویش: مقام حقیقی خود (به خویش رسیدن: رسیدن به جایگاه حقیقی، کنایه) / ۵) بی خواب و خور شوی: تعلقات و مادیات را کنار بگذاری (کنایه)

۴. خواب و خورت از مرتبه خویش دور کرد آن که رسی به خویش که بی خواب و خور شوی

معنی: راحت طلبی و مادیات تو را از جایگاه انسانی خودت دور کرده است؛ زمانی می توانی به جایگاه حقیقی خودت برسی که وابستگی های مادی را کنار بگذاری!

مفهوم: نگوشت دلبستگی به مادیات / تقابل عشق و آسایش / ترک دلبستگی های مادی برای رسیدن به جایگاه واقعی انسانی

آرایه: تضاد: دور کرد و رسی / تکرار: خواب و خور، خویش / واج آرای: «خ»

دستور: مصراع اول بر اساس الگوی «نهاد+مفعول+مسند+فعل» ساخته شده است. (خواب و خور، نهاد / «ت» مفعول و «دور» مسند است!)

۱) دل و جان: مجاز از وجود (کل مصراع اول: کنایه از عاشق شدن) / ۲) بالله: سوگند به خدا (شبه جمله) / ۳) آفتاب: مجاز از خورشید / ۴) خوبتر: زیباتر و باشکوهتر (از آفتاب فلک خوبتر شدن: رسیدن به اوج کمال، کنایه)

۵. گر نور عشق حق به دل و جانت اوفتد بالله کز آفتاب فلک خوبتر شوی

معنی: اگر عشق الهی مثل نوری دل و جان تو را روشن کند (تو عاشق خدا شوی)، به خدا سوگند که از خورشید آسمان زیباتر و باشکوهتر می شوی! (به اوج شکوه و کمال می رسی!)

مفهوم: کمال بخشی عشق / عشق الهی موجب کمال است

آرایه: تشبیه: نور عشق (اضافه استعاری هم می توان گرفت) - تشبیه (تو عاشق) به آفتاب / مراعات نظیر: دل و جان - نور، آفتاب و فلک /

دستور: نقش دستوری «ت» در جانت: مضاف الیه (به دل و جان تو) / نقش دستوری «خوبتر»: مسند /

۱) دم: نفس، مجاز از لحظه / ۲) غریق: غرق شده / ۳) بحر خدا: استعاره از عشق (غریق بحر خدا شو: عاشق شو، به عالم عشق و عرفان روی بیاور، کنایه) / ۴) هفت بحر: هفت دریا، مجاز از کل دنیا (آب هفت بحر: مجاز از امور مادی و دنیوی) / ۵) یک موی: مجاز از مقدار کم، ذره / ۶) تر شدن: کنایه از آلوده و گرفتار شدن، آسیب دیدن

۶. یک دم غریق بحر خدا شو گمان مبر کز آب هفت بحر به یک موی تر شوی

معنی: زمان کوتاهی به عالم عشق و عرفان روی بیاور (عاشق خدا شو)؛ مطمئن باش که در این صورت به امور دنیوی و مادی آلوده نمی شوی و از آن ها آسیبی به تو نمی رسد!

مفهوم: غریق عشق از بلاها در امان است / ایمن بودن مؤمنان حقیقی از آلودگی ها و آسیبها / توکل موجب عافیت است

آرایه: مراعات نظیر: غریق، آب، بحر و تر؛ یک و هفت / متناقض نما (پارادوکس): اینکه در بحر خدا غرق شوی و تر نشوی!

۱) پای تا سرت: کنایه از کل وجود / ۲) همه: تماماً، سراسر (قید) / ۳) ذوالجلال*: خداوند، پروردگار، خداوند صاحب جلال و عظمت. / ۴) بی پا و سر شدن: کنایه از فراموش کردن وجود مادی.

۷. از پای تا سرت همه نور خدا شود در راه ذوالجلال چو بی پا و سر شوی

معنی: وقتی وجود مادی خودت را فدای عشق الهی کنی، همه وجودت را نور الهی فرامی گیری!

مفهوم: ترک وجود مادی، موجب تعالی است / عشق الهی انسان را خداگونه می کند

آرایه: تضاد: پا و سر (ممکن است برخیها مراعات نظیر هم بگیرند!) / تکرار: پا و سر / جناس: در و سر /

دستور: نقش دستوری «ت» در سرت: مضاف الیه (سر تو) / جمله هسته و وابسته: مصراع اول، جمله هسته و مصراع دوم، جمله وابسته

۱) وجه*: ذات، وجود / ۲) منظر: نظرگاه، جای نگریستن / ۳) نظر: نگریستن، نگرش (منظر نظر شدن: مورد توجه واقع شدن، کنایه) / ۴) نماند: نمی ماند، نخواهد ماند / ۵) صاحب نظر: آگاه، عارف («صاحب خبر» مصراع نخست)

۸. وجه خدا اگر شود منظر نظر زین پس شکی نماند که صاحب نظر شوی

معنی: اگر فقط ذات الهی و رضایتش مورد توجه تو باشد، از این پس یقیناً آگاه و صاحب نظر خواهی شد. (به آگاهی و معرفت خواهی رسید)

مفهوم: توجه به خدا موجب بصیرت و کمال است.

آرایه: جناس: منظر و نظر / تکرار: نظر

دستور: نقش دستوری «ت» در شود: مضاف الیه (منظر نظرت شود) / نقش دستوری «صاحب نظر»: مسند

۱) زیر و زبر شود: ویران شود، متحول شود (کنایه) / ۲) در دل مدار: نگران نباش، تصور نکن (کنایه) /

۹. بنیاد هستی تو چو زیر و زبر شود در دل مدار هیچ که زیر و زبر شوی

معنی: اگر (در راه عشق الهی) وجود مادی تو دگرگون یا نابود شود، هرگز نگران نباش؛ چون روح تو دگرگون یا نابود نمی شود.

مفهوم: برای بقا باید فانی شد / بی توجهی به ناپایداری ها و رنج های دنیایی در راه عشق / ترک وجود مادی و تعلقات آغاز زندگی واقعی است!

آرایه: استعاره مکنیه: هستی [مثل ساختمانی است که] بنیاد دارد / تضاد: زیر و زبر / جناس: زیر و زبر / تکرار: زیر و زبر

۱) سر: مجاز از فکر و خیال / ۲) هوا: میل و آرزو / ۳) وصال: رسیدن به محبوب، فانی فی الله / ۴) باید: لازم است / ۵) اهل هنر: اهل فضیلت، عارفان، آگاهان (خاک در گه کسی شدن: کنایه از نهایت فروتنی در برابر او)

۱۰. گر در سرت^۱ هوای^۲ وصال^۳ است، حافظا باید^۴ که خاک در گه اهل هنر^۵ شوی

معنی: ای حافظا! اگر آرزوی رسیدن به معشوق را داری، لازم است در برابر آگاهان و عارفان متواضع و فروتن باشی!

مفهوم: ضرورت تواضع و ادب در برابر اهل فضیلت برای رسیدن به معشوق / پیروی از پیر و عارف لازمه رسیدن به خدا (معشوق) است.

آرایه: جناس: گر و سر / ایهام تناسب: هوا: میل و آرزو (ق)؛ جو و گاز هوا (غ ق ق و متناسب با خاک) / واج آرایی: مصوت «ـِ» در مصراع دوم.

دستور: نقش دستوری «ت» در سرت: مضاف الیه (سر تو) / نقش دستوری «هوا»: نهاد / نقش دستوری «حافظا»: منادا

درک و دریافت

۱. برای خوانش این شعر، چه نوع آهنگ و لحنی را برمی‌گزینید؟ دلیل خود را بنویسید.

پاسخ: نوع ادبی این شعر تعلیمی است و برای چنین مضمونی لحن آرام مناسب است تا نکات مهم عرفانی و اخلاقی با زبانی نرم به مخاطب القا شود.

۲. مفهوم مشترک هر یک از گروه بیت‌های زیر را بیان کنید.

الف) بیت‌های سوم و پنجم: ..... کمال بخشی عشق / عشق مایه کمال است.

ب) بیت‌های ششم و نهم: ..... در راه عشق نباید از سختیها و گرفتاریها ترسید / غریق عشق از بلاها در امان است / عشق الهی نجات‌بخش است.

گروه‌های مهم املائی

مس و زر / غریق بحر فرا / راه ذوالجلال / وجه و ذات / منظر نظر / زیر و زبر / هوای وصال /